

Alles is een zaadkorrel

Friedrich von Hardenberg is naast denker en schrijver jurist en mijnbouwkundige. Hij schrijft, onder de naam Novalis, niet alleen over hoe hij de wereld ziet en hoe deze zou moeten worden. Hij onderzoekt ook met zijn handen de gesteldheid van de aarde. Als zijn missie ziet hij de ontwikkeling van de aarde en de mens naar een hoger niveau. Nard Besseling voert een gesprek met de in 1772 geboren en precies tweehonderd jaar geleden overleden beroemdheid.

Nard Besseling

Friedrich von Hardenberg (28), of Novalis, is groot en slank van gestalte. Hij draagt zijn lichtbruine haren in lange neervallende lokken, wat niet ongewoon is. Hij heeft helder glanzend bruine ogen en de kleur van zijn gezicht, met name van zijn intelligente voorhoofd, heeft bijna iets doorschijnends. Zijn handen en voeten zijn in verhouding iets te groot, en missen een zekere fijnegevormdheid. Zijn gezicht drukt steeds opgewektheid en welwillendheid uit.

De dichter, jurist en mijnbouwkundig ingenieur is in 1772 geboren in Oberwiederstedt, een gehucht in het keurvorstendom Sachsen. Zijn schooltijd brengt hij door in Neudietendorf, bij Erfurt in Thüringen en in Eisleben, Sachsen. Na elf maanden bij zijn oom in Lucklum bij Braunschweig gewoond te hebben, op het voorvaderlijk slot, verhuizen de von Hardenbergs naar het Sächsische Weissenfels, omdat Friedrichs vader directeur wordt bij de zoutmijnen van Artern, Kösen en Dürrenberg. Friedrich is dan dertien jaar. Na zijn gymnasiumtijd studeert hij rechten in Jena, Leipzig en Wittenberg. Eind 1794 wordt hij griffier in Tennstedt, Thüringen. Niet lang daarna leert hij zijn toekomstige verloofde kennen, Sophie von Kühn, dan pas twaalf jaar oud. Zij overlijdt in maart 1797, waarna Friedrich besluit zich verder te bekwamen in het werk dat hij sinds 1796 is begonnen als ambtenaar bij de zoutwinning. Hij verhuist naar Freiberg in Sachsen, waar hij zich inschrijft aan de beroemde mijnbouwacademie. Zo komt hij in hetzelfde werkveld terecht als zijn vader. Naast zijn studies en werk heeft Novalis altijd tijd om te schrijven. Hij heeft contacten met de meest vooraanstaande dichters en denkers van Duitsland. Zo bezoekt hij Schiller en Goethe, en is hij bevriend met de gebroeders Schlegel en met Ludwig Tieck. Zijn grotendeels fragmentarische werk bevat een schat aan ideeën op vrijwel elk gebied van wetenschap, kunst en religie. De keuze voor het fragment is een welbewuste. 'Alles is een zaadkorrel', zo luidt een van zijn uitspraken.

In uw werk lijkt alles met alles te maken te hebben. U probeert wetenschap, religie, kunst, kortom het leven, in een groot verband te zien. Kent uw werkelijkheid eigenlijk grenzen? 'Het meest willekeurige vooroordeel is dat de mens het vermogen om buiten zichzelf te zijn, met bewustzijn voorbij zijn zintuigen te zijn, ontzegd is. De mens kan elk ogenblik

een bovenzinnelijk wezen zijn. Zonder dit was hij geen wereldburger, maar zou hij een dier zijn. We moeten niet alleen maar gewoon mens zijn, we moeten meer dan mens zijn. Mens zijn is toch evenveel als het universum. De mens is niet begrensd. Hij moet iets bepaalds en onbepaalds tegelijk zijn. De volmaakte mens moet als het ware op meer plaatsen en in meer mensen tegelijk leven steeds moeten hem een ruime sociale omgeving en veel gebeurtenissen ter beschikking staan. Dan wordt de echte, grootse tegenwoordigheid van geest gevormd waardoor de mens tot eigenlijke wereldburger wordt.'

Hoe ziet u vanuit dit gezichtspunt het schrijversschap? 'We staan pas aan het begin van de schrijfkunst. De kunst van het boeken schrijven is nog niet uitgevonden, maar staat op het punt uitgevonden te worden. Fragmenten van deze soort zijn literair zaaigoed. Er mogen dan vele lege korreltjes onder zijn, als er intussen maar enkele opengaan. Schrijvers zijn eenzijdig, zoals alle kunstenaars, alleen nog een beetje erger. Onder beroepsschrijvers zijn vrij weinig liberale mensen, vooral als ze niet op een andere manier in hun levensonderhoud voorzien dan door te schrijven. Leven van het schrijven is, zelfs als het gepaard gaat met een echte ontwikkeling van geest en vrijheid, een zeer gewaagde onderneming.

Alle toevalligheden in ons leven vormen materiaal waaruit we kunnen maken wat we willen. Wie over veel geest beschikt, maakt veel van zijn leven. Elke kennismaking, elk voorval zou voor de volkomen op het geestelijke gerichte mens het eerste deel van een oneindige rij, het begin van een oneindige roman zijn. De meeste mensen weten zelf niet hoe interessant ze werkelijk zijn, wat voor interessante dingen ze werkelijk zeggen. Een echt beeld van zichzelf, een optekening en beoordeling van hun eigen zelf, zou bij hen de grootste verbazing wekken en hen helpen een heel nieuwe wereld in zichzelf te ontdekken. Het zou een mooie tijd zijn, waarin we niets anders zouden lezen dan mooie composities, literaire kunstwerken. Alle andere boeken zijn middel en worden vergeten wanneer ze geen deugdelijk middel meer zijn, en dat kunnen boeken nooit lang blijven.'

We kennen u als een man die discussies nooit uit de weg gaat. Wat is voor u de functie van de kritiek?

'Keur niets menselijks af. Alles is goed, alleen niet overal, niet altijd, niet voor iedereen. Dat geldt ook voor de kritiek. Bij de beoordeling van gedichten bijvoorbeeld zou je ervoor moeten waken meer af te keuren dan, strikt genomen, de valse tonen binnen elk verband die de eigenlijke kunstfouten zijn. Wijs zo precies mogelijk bij elk gedicht het werkingsgebied aan, en dit zal voldoende kritiek zijn voor de waan van de maker. Want alleen vanuit dit gezichtspunt moeten gedichten worden beoordeeld: of ze een brede of smalle, een nabije of een verafgelegen, een duistere of een heldere, een donkere of een lichte, een verheven of een nederige standplaats willen hebben. Zo schrijft Schiller voor weinigen, Goethe voor velen. Men is er vandaag de dag te weinig op bedacht de lezer een aanwijzing te geven hoe het gedicht moet worden gelezen, onder welke omstandigheden het in de smaak kan vallen. Elk gedicht heeft zijn eigen relaties tot velerlei lezers en verschillende omstandigheden. Het heeft zijn eigen omgeving, zijn eigen wereld, zijn eigen God.'

U bent zelf bezig een roman te schrijven, Heinrich von Ofterdingen. Met de resultaten tot nu toe bent u niet tevreden, zo liet u zich laatst ontvallen. Wat vindt u van dit nieuwe verschijnsel roman? In het bijzonder van Goethes Wilhelm Meisters Leerjaren, dat nog niet zolang geleden verscheen?

'Wilhelm Meisters Leerjaren is in zekere zin volkomen prozaïsch, en modern. Het romantische gaat daarin te gronde, evenals de natuurpoëzie, het wonderbaarlijke. Het gaat alleen over gewone menselijke dingen, de natuur en de mystiek zijn helemaal vergeten. Het is verdichtsel, een burgerlijke en huiselijke geschiedenis. Het wonderbaarlijke erin wordt nadrukkelijk als poëzie en dweperij behandeld. De geest van

het boek ademt een artistiek atheïsme. Met prozaische, goedkope stof wordt een poëtisch effect bereikt. Het is eigenlijk een fataal en onnozel boek, pretentief en precieus, in hoge mate ondichterlijk wat het geestelijke aspect betreft, hoe poëtisch de uiterlijke vorm ook mag zijn.'

'Zoals een episch, lyrisch en dramatisch tijdvak elkaar opvolgden in de geschiedenis van de Griekse poëzie, zo lossen in de algemene poëziegeschiedenis een antieke, een moderne en een verenigde periode elkaar af. Het interessante is het verschijnsel van de minus-poëzie (Hardenberg bedoelt hier het proza mee, nb). In het werk van Goethe schijnt die vereniging in de kern een begin gemaakt te hebben. Zo is Wilhelm Meister geheel en al een kunstproduct, een werk van het verstand. Vanuit dit gezichtspunt zie je veel zeer middelmatige dingen in de kunstzaal. Overigens hebben de Italianen en de Spanjaarden een veel groter kunsttalent dan wij. Ook bij de Fransen ontbreekt daar niets aan, bij de Engelsen wordt het al minder, die lijken hierin op ons.'

Bent u in het algemeen over Goethe zo kritisch? Hoe ziet u hem bijvoorbeeld als wetenschapper?

'Goethe is een heel praktische dichter. Hij staat tot zijn werken als de Engelsman tot zijn goederen: heel gewoon, netjes en solide. Hij heeft in de Duitse literatuur dat gedaan wat Wedgwood in de Engelse kunstwereld heeft gedaan. Hij heeft van nature, als de Engelsen, een doelmatige en door het verstand verworven edele smaak.

Goethes beschouwingen over het licht, de metamorfose van de planten en insecten, zijn bevestigingen en tegelijk de meest overtuigende bewijzen dat ook de volmaakte wetenschappelijke verhandeling tot het gebied van de kunstenaar behoort. Ook zou je in zekere zin met recht kunnen beweren dat Goethe de eerste natuurkundige van zijn tijd is, en inderdaad een nieuwe periode in de geschiedenis van de natuurkunde inluidt. Ik heb het nu niet over de omvang van de ontdekkingen, hoe weinig die ook de rang van de natuuronderzoeker bepalen. Het komt er op aan of je de natuur bekijkt zoals een kunstenaar de antieken bekijkt. Dan is de natuur iets anders dan iets levends antieks. Natuur en inzicht in de natuur ontstaan tegelijk, zoals oudheid en kennis van die oudheid. Want het is een vergissing te denken dat er een oudheid bestaat. Die ontstaat door de ogen en de ziel van de kunstenaar. De restanten uit de oudheid zijn slechts de specifieke prikkels om die oudheid te scheppen. De geest brengt haar door het oog voort. De natuurkundige Goethe verhoudt zich tot de andere natuurkundigen zoals hij zich als dichter tot de andere dichters verhoudt. In omvang, verscheidenheid en diepzinnigheid wordt hij hier en daar overtroffen, maar wie durft zich zijn gelijke te noemen in creativiteit? Bij hem is alles daad wat bij anderen vaak alleen tendens is. Hij maakt echt iets, terwijl anderen iets mogelijk of noodzakelijk maken. Noodzakelijke en mogelijke scheppers zijn we allemaal, maar slechts weinigen zijn echte. Goethe moet de priester worden van deze natuurkunde, hij weet als geen ander wat de dienst in de tempel betekent.'

U noemde zojuist de Engelsen. Wat vindt u eigenlijk van het werk van Shakespeare, toch niet de minste dichter?

'Ik begrijp Shakespeare nog maar heel onvolmaakt. Shakespeare was geen rekenaar, geen geleerde. Hij was een machtige, in veel aspecten krachtige ziel, wiens vondsten en werken als getuigen van de natuur het stempel dragen van de denkende geest. Ook de laatste scherpzinnige waarnemer zal daarin nog nieuwe overeenkomsten met de oneindig gelede kosmos vinden, er ideeën in aantreffen die pas later verder worden ontwikkeld en er zaken in tegenkomen die verwant zijn aan hogere krachten en zintuigen van de mensheid. Die zijn symbolisch, veelbetekenend, en tegelijk eenvoudig en onuitputtelijk. Er zou niets zinlozers van gezegd mogen worden dan dat het kunstwerken zijn in alle beperkte, technische betekenissen van het woord.

In de historische stukken van Shakespeare is voortdurend sprake van een strijd tussen

poëzie en niet-poëzie. Het gewone verschijnt er grappig en uitgelaten, terwijl het grootse er stijf en treurig verschijnt. Het lagere leven wordt er doorgaans tegenover het hogere geplaatst, vaak tragisch, vaak als parodie, vaak als contrast.'

U heeft eens gezegd dat uw werk als ingenieur minstens zo belangrijk is als uw werk als schrijver. U heeft dus ook een sterke binding met de natuurwetenschap. U schrijft in uw fragmenten over alle denkbare onderwerpen en aspecten van het leven. Van uw gedichten gaat voor mij een diepe religiositeit uit. Wat betekent voor u die band tussen religie en wetenschap, of het leven?

'Alles wat ons interesseert, waartoe we geneigd zijn, schijnt me niets anders dan toegepaste religie te zijn. Het hart is als het ware ons religieuze orgaan. Misschien is de hogere schepping van het productieve hart niets anders dan de hemel. Als het hart, los van alle afzonderlijke dingen in de wereld, zichzelf beleeft, zichzelf tot een ideaal object maakt, dan ontstaat religie. Alle afzonderlijke neigingen verenigen zich in één, waarvan het wonderbaarlijke object een hoger wezen, een godheid is. Vandaar dat de echte godsvreze alle innerlijke belevingen en neigingen omvat. Deze natuurgod eet ons op, baart ons, spreekt met ons, voedt ons op, slaapt met ons, en laat zich door ons voeden, opvoeden en baren. Kortom, die godheid vormt de oneindige stof voor onze daden en ons lijden. Als we onze geliefde tot zo'n god maken, dan spreek je dus van toegepaste religie. Het hart is de sleutel van de wereld en het leven. Je leeft in deze hulpeloze toestand om lief te hebben, en anderen verplicht te zijn. Door onvolkomenheid word je in staat gesteld de invloed van anderen te ondergaan. En deze vreemde invloed is de bedoeling. Als we ziek zijn moeten en kunnen alleen anderen ons helpen. Vanuit dit gezichtspunt is Christus in elk opzicht de sleutel van de wereld.'

In uw werk, dat grotendeels uit fragmenten bestaat, losse gedachten, aanzetten tot essays, is toch ook heel duidelijk te bespeuren hoe u probeert alle verschijnselen in een bezielde verband te brengen. Zelfs de meest verafgelegen wetenschappen en kunsten komen u hierbij van pas. Hoe kan zo'n overkoepelende wetenschap of kunstvorm, die al het bestaande omvat, er volgens u uitzien?

'De basis van alle kunsten en wetenschappen zal een wetenschap en kunst zijn die later dan de specialistische vormen ervan ontstaat. Iets gemeenschappelijks ontstaat namelijk later dan iets afzonderlijks, omdat het pas door het contact tussen ontwikkelde individuen voortgebracht wordt en kan incarneren. Mensen brengen dat heterogene bij elkaar. Zij brengen de meest verschillende dingen samen binnen één doelstelling en taak. Maar een individu is een magisch willekeurig principe, een bodemloos wezen, een persoonlijke toevalligheid. De mensheid in het algemeen is echter het meest algemene en kenmerkende, op zichzelf staande principe binnen de wetenschappen. Voor haar komt alles, tot in de kleinste deeltjes, in actie.'

Dus alle verschijnselen zijn gericht op de ontwikkeling van de mens. En hoe gaat het verder met die mens?

'Het onvolkomen heden vooronderstelt een onvolkomen toekomst en een onvolkomen verleden. Een toekomst waar verleden in gemengd is, die door het verleden gemodificeerd is, en een verleden dat met toekomst gemengd en gemodificeerd is. Uit deze beide bestaat het onvolkomen heden, dat eigenlijk hun ontstaansproces vormt. Als aardse wezens streven we naar geestelijke ontwikkeling, naar het geestelijke in het algemeen. Als buitenaardse, geestelijke wezens streven we naar aardse ontwikkeling, naar het lichamelijke als zodanig. Alleen door moraliteit komen deze beide wezens bij hun doelen aan. Een demon die verschijnen kan, werkelijk verschijnen, kan niet anders dan een goede geest zijn. Zo ook de mens die werkelijk met geestelijke wezens om kan gaan. Een mens die geest wordt, is tegelijk een geest die lichaam wordt. Deze hogere vorm van de dood, als ik me zo mag uitdrukken, heeft met de normale dood niets te maken. Het is iets wat je verheerlijking kunt noemen.

De jongste dag zal niet een enkele dag beslaan, maar niets anders zijn dan wat we het duizendjarige rijk noemen. Ieder mens kan zijn jongste dag door moraliteit laten ontstaan. Het duizendjarig rijk is al voortdurend onder ons.

We hebben een missie. We hebben de opdracht de aarde te ontwikkelen. Maar elke trap van ontwikkeling begint met kind te zijn. Daarom lijkt de meest ontwikkelde, aardse mens zo sterk op een kind. De eerste mens is de eerste geestesziener. Aan hem verschijnt alles als geest. En wat zijn kinderen anders dan eerste mensen?'

(De uitspraken van Novalis zijn authentiek en verspreid in zijn werk te vinden.)

Artikel uit: **Motief, maandblad voor antroposofie** - nr. 44, september 2001

© Antroposofische Vereniging in Nederland

www.antroposofie.nl